

URL: <https://reliefweb.int/report/ukraine/outcome-document-ukraine-recovery-conference-urc-2022-lugano-declaration-lugano-4-5-july-2022>; 14. UNITED24. URL: <https://u24.gov.ua/uk>; 15. Refugees from Ukraine recorded across EuropeJSON. URL: <https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine>; 16. Reuters. Ukrainian refugees feel welcome in Germany, 37% keen to stay permanently: survey. December 15, 2022. URL: <https://www.reuters.com/world/europe/ukrainian-refugees-feel-welcome-germany-37-keen-stay-permanently-survey-2022-12-15/>

УДК: 338.1:330.3

Р.В. Лавров

DOI: 10.36919/2312-7812.4.2022.15

НАПРЯМИ ПІСЛЯВОЄННОЇ ВІДБУДОВИ ЕКОНОМІКИ МІСТА ЧЕРНІГОВА: ВИКЛИКИ ТА МОЖЛИВОСТІ

Наукова стаття присвячена комплексному аналізу напрямів післявоєнного відновлення економіки міста Чернігова, розгляду основних викликів реалізації плану відбудови та можливостей, які дозволять прискорити його економічний розвиток. Мета статті — оцінити перспективи повоєнного відновлення економіки Чернігова й окреслити напрями вирішення ключових проблем фінансування. У дослідженні були використані загальнонаукові методи пізнання, зокрема метод критичного вивчення літератури. Опрацьовано офіційні звіти щодо залучення фінансових ресурсів і планів відбудови Чернігова. Шляхом синтезу інформації виявлено головні ризики й труднощі виконання програми розвитку. Методами індукції та дедукції визначено можливості поствоєнного відновлення економіки міста Чернігова. Так, наголошено, що умовою надання фінансової допомоги з боку міжнародних партнерів є необхідність формування спеціального Фонду реконструкції під наглядом представників громадянського суспільства й країн-донорів, які будуть координувати направлення коштів та визначати найбільш важливі потреби. Відповідно до діючих програм фінансування, впродовж 2022-2025 рр. фінансуватимуться проекти з відбудови критичної інфраструктури й забезпечення стабілізації фінансового стану міста і області, а в 2025-2032 рр. — здійснюватимуться інвестиції в модернізацію поточного обладнання. Водночас, сподіваючись на отримання грантової підтримки, Чернігову наразі доводиться розраховувати переважно на кредитні кошти, які потрібно буде повертати. Тому доцільно створити в регіоні спеціальну (вільну) економічну зону, що привабить потенційного інвестора та поживає розвиток економіки.

Результати дослідження показують загальний аналіз руйнувань економіки міста Чернігова, а також напрями фінансування післявоєнного відновлення з урахуванням різних джерел, основні виклики й можливості. Дослідження має вагомое практичне значення, адже може використовуватися посадовими особами під час розроблення плану відбудови економіки Чернігівщини.

Scientific article is dedicated to comprehensive analysis of areas for post-war economic recovery in Chernihiv city, reviewing the main challenges of recovery plan and opportunities enabling the acceleration of economic development. Purpose of the article is to assess the prospects of post-war economic recovery in Chernihiv city and outline the fields of addressing the key funding issues. The study used general scientific methods of cognition, in particular — critical study of scientific works. Official fund-raising reports have been processed along with Chernihiv reconstruction plans. Data synthesis was used to identify the main risks and problems of development program implementation. Induction and deduction methods were used to determine the opportunities for

post-war economic recovery in Chernihiv city. Thus, it was noted that prerequisite for financial aid from international partners is need to form a special Reconstruction Fund supervised by civil society and donor country representatives, who will coordinate the allocation of funds and identify the most urgent needs. In 2022-2025, current funding programs will support the projects on rebuilding the critical infrastructure and stabilizing the financial status of the city and region, while in 2025-2032, investments will be made in upgrade of current equipment. At that, while hoping to receive grant support, Chernihiv now has to mostly rely on credit funds that must be repaid. Therefore, it would be reasonable to establish special (free) economic zone in the region, thus attracting the potential investors and boosting the economic development.

The study results provide general analysis of destroyed Chernihiv city economy, as well as the areas of funding the post-war recovery, based on various sources, key challenges and opportunities. The study is of major practical importance, as it can be used by officials in developing a plan for economic recovery of Chernihiv region.

Ключові слова: війна; післявоєнна відбудова економіки; Чернігів.

Keywords: war; post-war economic recovery; Chernihiv.

Постановка проблеми. Післявоєнна відбудова українських міст може активно розпочатися після повного припинення бойових дій та отримання надійних міжнародних гарантій безпеки з неможливістю поновлення війни на території нашої країни. Це є найголовнішою умовою початку реалізації Плану відбудови, розробленого українським урядом за підтримки зарубіжних фондів і організацій, бюджетів міст і підприємців [10]. Очевидно, що зараз ні уряд, ні будь-які інші відповідальні особи не можуть спрогнозувати закінчення війни з країною-агресором [1], але це не перешкоджає здійсненню планування щодо відновлення економіки України. Нині ситуація складається таким чином, що деякі міста практично повністю зруйновані. Одним із таких міст є Чернігів. За попередніми даними мера Владислава Атрошенка, місто зруйноване більш ніж на 70% [12], однак ця величина не є кінцевою з урахуванням частоти ракетних обстрілів цивільної інфраструктури. Відновлення та капітального будівництва потребує майже вся частина суспільного сектору. Для того, щоб місто могло нормально функціонувати, потрібно організувати відбудову майна соціального призначення — лікарні, заклади освіти, дороги тощо. Важливим є створення передумов для відновлення діяльності місцевого бізнесу, повернення населення Чернігівщини для активізації економічних процесів [1]. Усе зазначене повинно сформувати засади для стійкого економічного зростання.

Проте в умовах зруйнованої економіки досить складно знайти ресурси на відбудову міст, а тому фінансування є ключовим викликом відновлення всієї країни. Найбільш справедливим джерелом фінансування поствоєнної відбудови України мають стати репарації від країни-агресора [1], але реалії сьогодення не дозволяють з упевненістю стверджувати про реалізацію такого плану повною мірою. Наразі Україна може розраховувати лише на міжнародну підтримку й перезавантаження власної економіки. Прийняття відповідальних рішень щодо напрямів використання коштів зумовить передумови формування потенціалу задля прискореного економічного розвитку та розбудови міст із урахуванням сучасних стандартів якості життя.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Нині вітчизняні науковці тільки починають вивчати напрями відновлення економіки в післявоєнний період. Така література є обмеженою і в цілому спирається на розроблені урядом програми,

опубліковані у відкритому доступі. Разом з тим, дослідження планів відбудови Чернігова представлені виключно експертами з економіки та журналістами, які спілкуються з урядовцями, що займаються питаннями відновлення українських міст. Саме тому дане дослідження має високу цінність і практичну значимість для апарату управління міста Чернігова та місцевого населення, яке потребує поліпшення соціально-економічного забезпечення.

Мета статті — розглянути можливості післявоєнної відбудови економіки міста Чернігова та напрями вирішення стрижневих проблем фінансування.

Викладення основного матеріалу. Станом на кінець травня 2022 р. місто Чернігів увійшло до ТОП-15 рейтингу міст України за найбільшими втратами в сфері економіки внаслідок війни, хоча ця сумна статистика не враховує втрати майна населення і втрати майна малого бізнесу (табл. 1).

Таблиця 1

ТОП-15 міст України за економічними втратами [6]

	Маріуполь	Харків	Чернігів	Суми	Рубіжне	Ізюм	Миколаїв	Ірпінь	Попасна	Волноваха	Буча	Гостомель	Краматорськ	Бородянка	Северодонецьк	Всього
млрд. дол. США	9,95	7,07	4,21	1,53	1,42	0,93	0,89	0,76	0,53	0,49	0,45	0,41	0,36	0,30	0,30	29,60
питома вага, %	33,6	23,9	14,2	5,2	4,8	3,1	3,0	2,6	1,8	1,7	1,5	1,4	1,2	1,0	1,0	100,0

Безперечно, найбільших втрат у війні завдано Маріуполю, який фактично повністю зруйновано, але сьогодні через окупацію міста достовірно визначити масштаби реальних руйнувань неможливо. Однак ті міста, які знаходяться на підконтрольній Україні території, постійно виявляють і фіксують всі випадки руйнувань із метою складання планів відновлення та оперативного залучення коштів. Харків, який знаходиться на другому місці, зазнав значних втрат через високу концентрацію економічної інфраструктури в місті. Що стосується міста Чернігова, враховуючи, що воно зруйноване на 70% [12], сума прямих збитків, заподіяних бізнесу, житлу і критичній інфраструктурі, складає 4,21 млрд. дол. США або 14,2% від загальної вартості руйнацій [6].

Згідно даних Чернігівської міської ради, пошкоджені чи зруйновані всі господарства критично важливої інфраструктури (зокрема, Чернігівводоканал, Чернігівобленерго), вартість відновлення яких становить понад 60 млн. дол. США. Крім того, оперативного приведення до ладу потребують: Чернігівгаз, Чернігівська ТЕЦ, АТП-2528, тролейбусне управління. Знищена або частково зруйнована соціальна інфраструктура: 37 дитячих садків, 27 шкіл, 5 закладів профтехосвіти, стадіон ім. Ю. Гагаріна, спортивна школа, близько 20 об'єктів культурної спадщини. Зазнали руйнувань й потужні промислові підприємства, серед них — Чернігівський автозавод, Чернігівський ковальський завод, Пласт-Бокс Україна, Ютекс, Український кардан, ТАН, Спорттехніка, Верес,

Біровіль, Сівтертекс тощо. Постраждав також і малий сектор економіки, втрати якого на сьогоднішній день порахувати досить складно [13].

Враховуючи загальну структуру розподілу витрат на потреби економіки в Україні, можна розрахувати мінімально необхідні витрати для відповідних галузей економіки Чернігівщини з урахуванням закономірностей рівномірної концентрації об'єктів інфраструктури за всіма областями (табл. 2).

Наразі Кабінет Міністрів України виділив 6,3 млн. дол. США з резервного фонду на ремонт постраждалих будівель (0,15% від потрібної суми). Зрозуміло, що для повної відбудови житла вкрай недостатньо цієї суми коштів, які також спрямовуються на фінансування роботи комісії та групи з оцінки пошкоджень і втрат після війни. Згодом ще 11,7 млн. дол. США виділено допомоги від уряду на відновлення зруйнованої інфраструктури (0,28% від загальних потреб) [5; 7].

Таблиця 2

Загальна оцінка потреб у відновленні економіки України та Чернігова в розрізі галузей станом на серпень 2022 р. [4]

Галузі економіки	Загальні потреби у відновленні галузей України, млрд. дол. США	Частка в загальній структурі, %	Загальні потреби у відновленні галузей Чернігова, млн. дол. США
Житлові будівлі	75,30	38,2	1608
Інфраструктура	51,10	26,0	1095
Активи підприємств, промисловість	19,20	9,7	408
АПК та земельні ресурси	17,50	8,9	375
Соціальна сфера	6,70	3,4	143
Транспорт	6,00	3,0	126
Освіта	4,80	2,4	101
Торгівля	3,90	2,0	84
Енергетика	3,50	1,8	76
Охорона здоров'я	2,50	1,3	55
ЖКГ	1,70	0,9	38
Культура, туризм, спорт	2,30	1,2	51
Адміністративні будівлі	1,30	0,7	29
Цифрова інфраструктура	1,00	0,5	21
Фінансовий сектор	0,02	0,0	0
РАЗОМ	196,82	100,0	4210

Для отримання решти необхідних коштів державна й міська влада планує залучати всілякі джерела. На перших етапах країна використовуватиме кошти державного бюджету і кошти партнерів. Окрім цього, створюються різні фонди, зокрема Фонд відновлення майна та інфраструктури. У пріоритеті залишається надходження ресурсів за рахунок виплати репарацій країною-агресором через створення можливості використання заморожених валютних резервів держави-терористки та її олігархів.

На сьогоднішній день обсяг таких активів складає не менше 1 трлн. дол. США, що дозволяє покрити всі витрати на відбудову України та потреби в модернізації економіки на наступні 10 років.

Щодо видів фінансування, то держава розглядає варіант отримання грантів, пільгових позик і надходження від приватних інвесторів. Наприклад, Україна вже отримала 3 млрд. дол. США грантової допомоги з цільового фонду Групи Світового банку та Агентства США з міжнародного розвитку. Оскільки план відновлення економіки зорієнтований на розвиток регіонів, то передбачається, що для відбудови окремих міст будуть залучати міста-партнери з різних країн, коли цільові кошти безпосередньо спрямовуватимуться до місцевого бюджету, який обирає партнер. Адміністрація міст самостійно проводитиме комунікації з іноземними колегами, а для узаконення такої взаємодії між різними містами й державами підписана Декларація про співпрацю у відновленні країни.

Так, Малага і Плоськ висловили готовність допомагати Житомиру, Нью-Йорк, Бостон, Нюрнберг — Харкову, Бонн — Ірпеню, Бергамо — Бучі, Вільнюс — Бородянці. Далекий Тайвань зголосився надати майже 4 млн. дол. США для відбудови українських міст, з яких 500 тис. дол. США — Чернігову. У першу чергу, дані кошти витратимуться на відновлення інфраструктурних об'єктів [8]. У той же час, Чернігівська міська рада звернулася до 50 найбагатших країн світу з проханням сприяти у фінансуванні відбудови міста, зокрема критичної муніципальної інфраструктури й найбільш суспільно важливих підприємств. Як результат Французький регіон Іль-де-Франс виділив 1,1 млн. євро на підтримку та розвиток Чернігова, а німецьке місто-побратим Меммінген зібрало 153 тис. євро, які скеровано на оновлення парку сміттєприбиральної техніки місцевих комунальників. Польські партнери надали вагому допомогу для облаштування модульного містечка, яке розраховане на 180 будинків. З початку бойових дій десятки мільйонів гривень акумульовано від меценатів, підприємців та інших благодійників, які були направлені на відновлення об'єктів ЖКГ мікрорайонів Олександрівка і Бобровиця, ремонт тролейбусної мережі, придбання медичного транспорту й обладнання для лікарень міста тощо [14].

Разом із цим, виконавчим комітетом Чернігівської міської ради ухвалено рішення про спрямування з міського бюджету 3,3 млн. дол. США (0,08% від загальної потреби) на відбудову постраждалого житлового фонду. Для ремонту закладів освіти вдалося знайти понад 2 млн. дол. США завдяки перерозподілу освітньої субвенції та коштів із проектів Управління капітального будівництва Чернігівської міської ради. Приведення до належного стану в Чернігові споруд цивільного захисту (укриттів, сховищ і бомбосховищ) потребувало додаткових непередбачених витрат на суму близько 1 млн. дол. США. Поза тим, виконком на 2022 р. затвердив Програму надання одноразової матеріальної допомоги для мешканців Чернігова — власників приватних житлових будинків, знищених та пошкоджених внаслідок військової агресії, загальним обсягом фінансування в еквіваленті 1,3 млн. дол. США [2; 13; 14; 15].

Отже, сьогодні, зважаючи на те, що війна триває, надзвичайно непросто визначити майбутню суму коштів, яку необхідно інвестувати у відновлення української економіки. Проте, враховуючи планові вкладення міжнародних партнерів, у свою чергу, можна сподіватися на пропорційні знаходження до Фонду відбудови Чернігова (рис. 1).

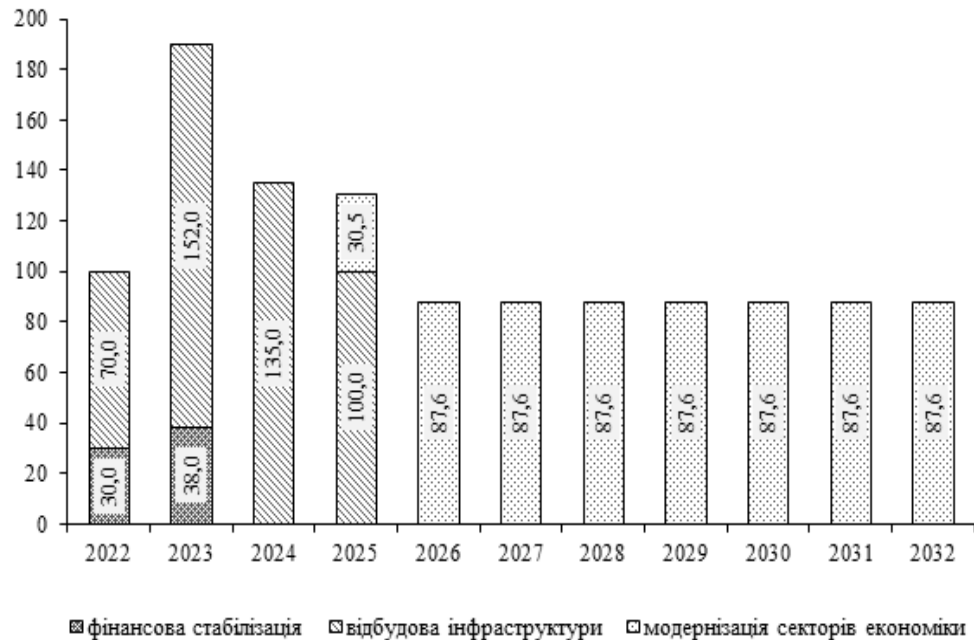

Рис. 1. Загальна сума міжнародного фінансування України в період післявоєнного відновлення, млрд. дол. США [11]

Слід зробити висновок, що Україна з 2022 р. по 2025 р. буде отримувати кошти на відбудову інфраструктури, а з 2025 р. — на модернізацію секторів економіки. При цьому, структура надходжень у Чернігів буде відповідати структурі фінансування відновлення економіки України: перші 4 роки — на відбудову інфраструктури й стабілізацію фінансового стану, а до 2032 р. — на модернізацію секторів економіки.

Тобто процес післявоєнного відродження і перезапуску економіки країни потрібно розпочинати негайно. Тому за попередніми результатами проведеної міжнародної конференції з питань відновлення України (м. Лугано, Швейцарія, 04-05 липня 2022 р.), міжнародної експертної конференції з питань відновлення, реконструкції та модернізації України (м. Берлін, Німеччина, 25 жовтня 2022 р.), а також спільної оцінки уряду України, Європейської комісії та Світового банку (м. Брюссель, Бельгія, 09 вересня 2022 р.) оголосили орієнтовну вартість потреб на відбудову й розглянули можливості щодо фінансування економіки України впродовж наступних 10 років. За даними зібраної інформації, всього за увесь період в українську економіку буде вкладено 1,169 трлн. дол. США [11].

Таким чином, аналіз плану відновлення економіки Чернігова станом на листопад 2022 р. свідчить, що на перших етапах відбудови, беручи до уваги ситуацію на фронті, місто може надіятися виключно на внутрішні джерела фінансування та незначне фінансування з боку іноземних інвесторів і країн-союзників, яке дозволить відновити критично важливу інфраструктуру.

Загалом варто зазначити, що попри можливе планове фінансування зі сторони міжнародних організацій та країн-партнерів, активізація виділення фінансових

ресурсів відбудеться тільки після завершення військових дій і отримання надійних гарантій миру. В іншому випадку, будь-які інвестиції у відбудову міста будуть зведені до нуля.

Незважаючи на всі серйозні виклики, з якими в майбутньому зіткнеться Чернігів, актуальними залишаються проблеми ефективності освоєння коштів, оскільки під час війни процедура контролю за використанням державних або благодійних грошових ресурсів не здійснюється. Придбання товарів, робіт і послуг відбувається без організації тендерних закупівель, що дає змогу без затримки купувати все необхідне в умовах воєнного стану. Законність таких господарських операцій реалізується через ухвалення Кабінетом Міністрів України Постанови від 11.11.2022 р. № 1275 “Про затвердження особливостей здійснення оборонних закупівель на період дії правового режиму воєнного стану”, положеннями якої передбачено, що публічні закупівлі проводяться без тендерів [9]. Тобто, з одного боку, урядова постанова створює можливості для швидкого відновлення економіки Чернігівщини, а з іншого — формує загрози надмірного витрачання коштів на цільові потреби. Тому доречно, щоб на рівні держави із залученням закордонних спеціалістів були сформовані спеціальні контролюючі інституції за ефективністю й цільовим спрямуванням наданої фінансової підтримки в період післявоєнної відбудови.

Для того, щоб програма відновлення не перетворилася на повільний та бюрократичний механізм, слід створити якісну структуру управління, яка б докорінно відрізнялася від існуючої. Надходження міжнародної допомоги потрібно спрямовувати до єдиного Трастового фонду, головний офіс якого повинен мати достатній ступінь автономності від донорів, працюючи в тісній співпраці з урядом України й міністерствами країн-союзників. Такий фонд зобов'язаний координувати рух грошових коштів і дії урядів щодо залучення інвестицій, враховуючи галузеву спеціалізацію конкретного регіону.

Загальна координація програми повинна зберігати чітку вертикаль, яка підпорядковується головному офісу. У процесі реалізації описаного плану дій доведеться здійснювати управління гуманітарною допомогою, фінансовими потоками, поставкою промислового обладнання, сировини та матеріалів, що скеровуються на відбудову українських міст. Гуманітарну допомогу (продукти харчування, елементарні предмети побуту й медикаменти) варто надавати за рахунок грантового фінансування. Надходження коштів є доцільним лише на умовах кредитування міжнародних фінансово-кредитних організацій. Стосовно джерел фінансування закупівель промислового обладнання і устаткування для осучаснення наявної технологічної бази промислових об'єктів, то необхідно орієнтуватися на позики під вигідні відсотки, а для інших державних проектів соціального значення — гранти. Закупівля сировини й матеріалів на початкових етапах має фінансуватися через надання грантів, а в подальшому — позичкових ресурсів [3].

Якщо грантових коштів буде недостатньо, то Чернігівська обласна рада з метою залучення іноземних інвестицій планує утворення в регіоні спеціальної економічної зони, що максимально сприятиме приверненню уваги інвесторів до Чернігова та пришвидшенню темпів його економічного зростання [13].

Висновки. Повноцінне відновлення економіки Чернігівщини очікується після повного закінчення гарячої фази війни, адже фінансування відбудови в умовах активних

ракетних ударів і високої ймовірності захоплення території країною-терористкою призведе до повної втрати інвестованих коштів. Місто Чернігів на сьогодні є одним із міст в Україні, які зазнали найбільших втрат, увійшовши станом на травень 2022 р. до сумної трійки рейтингу з потребами на відновлення приблизно на рівні 4,21 млрд. дол. США. У першу чергу, відбудови потребує критична інфраструктура та житлова забудова, а далі промисловість й інші соціально-економічні сфери. Під час повоєнного відновлення з'являються нові можливості та виклики, з якими потрібно справитися Чернігову. Важливо удосконалити структуру управління містом, яка повністю буде контрольована інститутами громадянського суспільства і запобігатиме виникненню корупції, а також нецільовому використанню міжнародної фінансово-технічної допомоги. Доцільно врегулювати й питання закупівель, яке передбачатиме раціональність та ефективність витрачання коштів без надмірних перевитрат.

Чернігів сподівається на міжнародне фінансування своєї відбудови, однак для цього необхідно створити спеціальний Фонд реконструкції під наглядом громадян і міжнародних організацій, які координуватимуть направлення коштів та визначатимуть найважливіші потреби. Відповідно до міжнародних програм фінансування, перші 4 роки будуть фінансуватися проекти по відновленню критичної інфраструктури, фінансової стабільності міста й області, а в наступні роки — здійснюватимуться інвестиції в модернізацію поточного обладнання. Хоча Чернігів і покладає надію на отримання грантових коштів, але фактично розраховувати доводиться на кредитні кошти, які згодом потрібно повертати. З огляду на це особливу роль відіграє функціонування спеціальної економічної зони, яка приваблюватиме міжнародних інвесторів та суттєво поживавлюватиме розвиток економіки регіону в цілому.

1. Богдан Т. Відбудова економіки: напрямки, важелі, інститути. Економічна правда. 2022. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2022/04/25/686208>;
2. Власники пошкоджених (зруйнованих) приватних будинків отримають матеріальну допомогу з міського бюджету Чернігова. Чернігівський монітор. 2022. URL: <https://monitor.cn.ua/ua/economics/94340> № 3.
3. Данилюшин Б. Поствоєнна економіка переможця. Дзеркало тижня. 2022. URL: <https://zn.ua/ukr/macrolevel/postvojenna-ekonomika-peremozhtsja.html>;
4. Загальна сума прямих збитків інфраструктури зросла до \$113,5 млрд., мінімальні потреби у відновленні зруйнованих активів наближаються до \$200 млрд. Київська школа економіки. 2022. URL: <https://kse.ua/ua/about-the-school/news/zagalna-suma-priamih-zbitkiv-infrastrukturi-zrosla-do-113-5-mlrd-minimalni-potrebi-u-vidnovlenni-zruynovanih-aktiviv-nablizhayutsya-do-200-mlrd>;
5. Логвиненко Б., Телічук Б. Як відбудувати Україну після війни. Українер. 2022. URL: <https://ukrainer.net/vidbudova>;
6. Ломонос І. Чернігів третій за втратами в економіці серед міст України. Чернігів.City. 2022. URL: <https://chernihiv.city/articles/212318/chernigiv-tretij-za-vtratami-v-ekonomici-sered-mist-ukraini>;
7. На відбудову Чернігівщини вже витратили 165 мільйонів гривень із виділених 250. Суспільне Новини. 2022. URL: <https://suspilne.media/303190-na-vidbudovu-cernigivsini-vze-vitratili-165-miljoniv-griven-iz-vidilениh-250>;
8. Озимок І. Відбудова українських міст: звідки брати гроші. Економічна правда. 2022. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2022/08/5/690077>;
9. Постанова Кабінету Міністрів України від 11.11.2022 р. № 1275 “Про затвердження особливостей здійснення оборонних закупівель на період дії правового режиму воєнного стану”. Урядовий портал. 2022. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennya-osoblivostej-zdijsnennya-oboro-a1275>;
10. Проект Плану відновлення України. Національна рада з відновлення України від наслідків війни. 2022. URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/recoveryrada/ua/economic-recovery-and-development.pdf>;
11. Скільки буде

коштувати повоєнне відновлення України: перші оцінки. Слово і діло. 2022. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2022/10/28/infografika/ekonomika/skilky-bude-koshtuvaty-povoyenne-vidnovlennya-ukrayiny-pershi-ocinky>; 12. Чернігів зруйновано на 70%. ЦЕНЗОР.НЕТ. 2022. URL: https://censor.net/ua/news/3331125/chernigiv_zruynovano_na_70_mer_atroshenko; 13. Чернігівські міська рада. Офіційний веб-портал. URL: <https://www.chernigiv-rada.gov.ua>; 14. Шапошніков Д. Відновлення Чернігівщини: звідки гроші та скільки їх треба. Суспільне Новини. 2022. URL: <https://suspilne.media/258108-vidnovlennia-vernigivsini-zvidki-grosi-ta-skilki-ih-treba>; 15. 130 млн. грн. виділяють на відновлення пошкоджених будинків у Чернігові. Суспільний кореспондент. 2022. URL: <https://www.sknews.net/130-mln-hrn-vydiliaiut-na-vidnovlennia-poshkodzhenykh-budynkiv-u-vernigovi>.

1. Bohdan, T. (2022), Vidbudova ekonomiky: napriamky, vazheli, instytuty [Economic reconstruction: directions, levers, institutions], *Ekonomichna pravda*, available at: <https://www.epravda.com.ua/columns/2022/04/25/686208> [in Ukrainian]; 2. Chernihivskyi monitor (2022), Vlasnyky poshkodzhenykh (zruinovanykh) pryvatnykh budynkiv otrymaiut materialnu dopomohu z miskoho biudzhetu Chernihova [Owners of damaged (destroyed) private houses will receive financial assistance from the Chernihiv city budget], available at: <https://monitor.cn.ua/ua/economics/94340> [in Ukrainian]; 3. Danylyshyn, B. (2022), Postvoienna ekonomika peremozhtsia [Postwar economy of the winner], *Dzerkalo tyzhnia*, available at: <https://zn.ua/ukr/macrolevel/postvoienna-ekonomika-peremozhtsia.html> [in Ukrainian]; 4. Kyiv School of Economics (2022), Zahalna suma priamykh zbytkiv infrastruktury zroslo do \$113,5 mlrd., minimalni potreby u vidnovlenni zruinovanykh aktyviv nablyzhaiutsia do \$200 mlrd. [The total amount of direct damage to infrastructure has increased to \$113.5 billion, the minimum needs for the restoration of destroyed assets are approaching \$200 billion], available at: <https://kse.ua/ua/about-the-school/news/zagalna-suma-priamih-zbitkiv-infrastrukturi-zroslo-do-113-5-mlrd-minimalni-potrebi-u-vidnovlenni-zruinovanih-aktiviv-nablyzhaiutsia-do-200-mlrd> [in Ukrainian]; 5. Lohvynenko, B. and Telychuk, B. (2022), Yak vidbuduvaty Ukrainu pislia viiny [How to reconstruct Ukraine after the war], *Ukrainer*, available at: <https://ukrainer.net/vidbudova> [in Ukrainian]; 6. Lomonos, I. (2022), Chernihiv tretii za vtratamy v ekonomitsi sered mist Ukrainy [Chernihiv is the third in terms of economic losses among Ukrainian cities], *Chernihiv.City*, available at: <https://chernihiv.city/articles/212318/chernigiv-tretij-zavtratami-v-ekonomici-sered-mist-ukraini> [in Ukrainian]; 7. Suspilne Novyny (2022), Na vidbudovu Chernihivshchyny vzhe vytratyli 165 milioniv hryven iz vydilenykh 250 [165 million hryvnias of the allocated 250 million hryvnias have already been spent on the reconstruction of Chernihiv region], available at: <https://suspilne.media/303190-na-vidbudovu-vernigivsini-vze-vitratili-165-miljoniv-griven-iz-vidilenih-250> [in Ukrainian]; 8. Ozymok, I. (2022), Vidbudova ukrainskykh mist: zvidky braty hroshi [Reconstruction of Ukrainian cities: where to get money from], *Ekonomichna pravda*, available at: <https://www.epravda.com.ua/columns/2022/08/5/690077> [in Ukrainian]; 9. Uriadovyi portal (2022), Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 11.11.2022 r. № 1275 "Pro zatverdzhennia osoblyvostei zdiisnennia oboronnykh zakupivel na period dii pravovoho rezhymu voiennoho stanu" [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine "On approval of the specifics of defense procurement during the period of the legal regime of martial law" (dated November 11, 2022 No. 1275)], available at: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennia-osoblivostej-zdiisnennia-oboro-a1275> [in Ukrainian]; 10. National Council for the Recovery of Ukraine from the War (2022), Proekt Planu vidnovlennia Ukrainy [Draft recovery Plan for Ukraine], available at: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/recoveryrada/ua/economic-recovery-and-development.pdf> [in Ukrainian]; 11. Slovo i dilo (2022), Skilky bude koshtuvaty povoyenne vidnovlennia Ukrainy: pershi otsinky [How much will the post-war recovery of Ukraine cost: first estimates], available at: <https://www.slovoidilo.ua/2022/10/28/infografika/ekonomika/skilky-bude-koshtuvaty-povoyenne-vidnovlennya-ukrayiny-pershi-ocinky> [in Ukrainian]; 12. Censor.net (2022), Chernihiv zruinovano na 70% [Chernihiv destroyed by 70%], available at: <https://censor.net>.